

AMEA-nın müxbir üzvlüyünə namizədlər

Alimin yaradıcılıq meridianları

Respublikamızın beynəlxalq aləmdə tanınan alimlərdən biri də zəhmətkeş tədqiqatçı, məhsuldar araşdırıcı, filologiya elmləri doktoru, professor Əsgər Məmməd oğlu Zeynalovdur.

Mən Əsgər Zeynalovun əsl alimlərə xas olan cəhət kimi özündən xeyli əvvəl əsərləri ilə tanış olmuşam. Onun çoxşaxəli yaradıcılığını diqqətlə izləmişəm. Ə.Zeynalov get-gedə püxtələşən qələmi ilə faktiki surətdə təsdiq etdi ki, o, məhdud bir sahənin tədqiqatçısı deyildir. Müntəzəm olaraq dövrü mətbuatda nəşr olunan məqalələrin, kitablar, monoqrafiyaların adları da həmin fikri söyləməyə əsas verir: "Fransız ədəbiyyatında Şərq" (1996), "İrəvan ziyalıları" (1999), "Şərq Volter yaradıcılığında" (2001), "Azərbaycan bayatıları Qafqaz regionunda" (2001), "Viktor Hüqo" (2001), "Altaydan-Altaya" (2002), "İllərin yol yoldaşı" (2004), "Hara gedir bu qatar?" (2006), "Orda bir yurd var, uzaqda" (2006), "Dil və ədəbiyyatın tədrisinə dair düşüncələr" (2009), "Fransız dili" (ali məktəblər üçün dərslik. 2010, Bakı, şərikli), "O, bir əsr idi..." (2010), "İrəvan ziyalıları" (Bakı, 2011, ingilis dilində), "İrəvan ziyalıları" (Bakı, 2011, rus dilində), "İrəvan məktəbləri" (2011), "Viktor Hüqo və Lui Araqon şeirlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi" (2012), "Fransız ədəbiyyatının milyarderi" (Bakı, fransız dilində, 2013), "Hüqo" (Bakı, 2014), "1802-əsrin iki yaşı vardı..." (Bakı, fransız dilində, 2015), "Hüqo" (Bakı, 2015, ingilis dilində), "İrəvan xanlığı... gerçəkliyin aydınlığı" (Bakı, 2016). Adlarını çəkdiyimiz bu əsərlər ədəbiyyatşünas alimin yalnız respublikamızda nəşr olunmuş kitablarıdır. Onun son illərdə xarici ölkələrdə əldə etdiyi uğurlar hər bir azərbaycanlıda itfixar hissi doğura bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, onun özündən də, kitablarından da əvvəl məqalələri qonşu ölkələrə yol tapmışdır. İlk olaraq tədqiqatçının müxtəlif illərdə 10-a qədər məqaləsi İranda, Rusiyada, Türkiyədə çapdan çıxmışdı. Son bir neçə ildə professor Əsgər Zeynalovun müasir dünyanın ən nəhəng dövrlərində rus, ingilis, fransız dillərində kitabları işıq üzü görürdü. Fikrə aydınlıq gətirmək üçün həmin nəşrləri təqdim etmək lazım gəlir: "İrəvan ziyalıları" (Sankt-Peterburq-2011), "İrəvan ziyalıları" (Moskva-2013), "Hüqo-fransız ədəbiyyatının milyarderi" (Fransa-2015), "Hüqo"- (ABŞ-2016), "İrəvan ziyalıları" (ABŞ-2016), "Hüqo-fransız ədəbiyyatının milyarderi" (Almaniya-2016), "Hüqonun şərq baxışı" (İngiltərə - 2016), "İrəvan xanlığı... gerçəkliyin aydınlığı" (ABŞ-2016), "Volter və Hüqonun Şərq baxışı" (Kandada-2016). Əlbəttə, bu son deyil, yəqin ki, bu yaxınlarda tədqiqatçının yeni-yeni kitablarının sorağını eşidəcəyik. Xatırlatmaq istərdim ki, Əsgər müəllimin kitabları nəşr olunan kimi, xüsusi ilə xaricdə nəşr olunan əsərləri, onlardan bir nüsxəni mənə təqdim edir-təndirdən çıxan isti çörək kimi.

Bizcə, bu zəhmətkeş insanın uğur qazanmasının ilkin səbəbi istedad və zəhmətkeşlikdirsə, ikinci başlıca səbəbi bir neçə dildə tədqiqat apara bilmək bacarığıdır: Azərbaycan, rus, fransız, erməni.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, Ə.Zeynalov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeganə tədqiqatçıdır ki, namizədlik dissertasiyasını bir dil, bir qaynaq, doktorluq dissertasiyasını başqa bir dil, qaynaq əsasında yazmışdır. Erməni qaynaqlarında - İrəvan Əlyazmaları İnstitutu - Matenadaranda, İrəvan Xalq Yaradıcılığı Evinde, İrəvan Ədəbiyyat və İncəsənət muzeyində axtarılar aparın bu azərbaycanlı alim 550-dən artıq Azərbaycan bayatılarını həmin qaynaqlardan toplamış və sübut etməyə çalışmışdır ki, ermənilərdə bayatı olmamış, onlar əsrlər boyu məclislərində Azərbaycan bayatılarında istifadə etmişlər. Sonralar o, müəyyən əlavələrlə bu elmi işini "Azərbaycan bayatıları Qafqaz regionunda" adı altında kitab şəklində çap etdirmişdir.

Tədqiqatçı XVIII əsr dahi fransız mütəfəkkiri Volterin yaradıcılığı əsasında "Fransız ədəbiyyatında Şərq" mövzusunda doktorluq dissertasiya-

sını yazdı. O, fransız ədəbinin Şərq mövzusunda qələmə aldığı üç faciə, bir roman və səkkiz cildəndən ibarət əsərlərini tədqiqat obyektinə kimi götürmüş, fransız qaynaqları əsasında filosof yazıcının Şərq mədəniyyətinə, türk ələminə, Zərdüştlüyə, Astiaq əfsanəsinə, qədim Hindistana baxışlarını araşdırmaqla sübut etməyə çalışmışdır ki, Avropada elm, mədəniyyət Şərq elminin təsirilə inkişaf etmişdir.

Bir həqiqəti də diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, araşdırıcı fransız ədəbinin fikirlərini ehtkam kimi qəbul etməyib, lazım gəldikdə öz münasibətini bildirmişdir. Volterin türklərin ərəb xilafətində oynadığı mühüm rol barədə heç bir söz söyləməmiş, Əl-Xarəzm, Əl-Fərqaqə, Əl-Fərabi, Əl-Biruni, İbn-Sina, Ömər Xəyyam, Nizami və başqalarının adlarını çəkməmiş tədqiqatçıda təəssüf hissi doğurur. Ə.Zeynalov fransız ədəbiyyatı üzrə mütəxəssis kimi özünü respublikamızda da, xarici ölkələrdə də ən yüksək səviyyədə təsdiq etmişdir. O, müxtəlif vaxtlarda görkəmli fransız ədəbləri La Fonten, Balzak, Aleksandr Duma (ata), Jorj Sand, Stendal, Merime, Flober, Mopassan, Qobino haqqında məqalələr yazmışdır. Fransız ədəbiyyatından ilk doktorluq dissertasiyası, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Volter və Hüqo haqqında ilk monoqrafiyalar Ə.Zeynalovun qələminə məxsusdur.

Maraqlı haldır ki, o, doktorluğunu Volterdən müdafiə etsə də, istər ölkəmizdə, istərsə də xarici ölkələrdə daha çox Hüqonun mütəxəssisi kimi tanınmışdır. Bakıda Viktor Hüqo haqqında Azərbaycan, fransız, ingilis dillərində bir neçə kitab nəşr etdirən müəllif bununla kifayətlənməmiş. Fransada fransız dilində, ABŞ, İngiltərə, Almaniya və Kanadada ingilis dilində dahi yazıcı haqqında monoqrafiyalar nəşr etdirmişdir. Fransanın bir sıra möhtəşəm zallarında azərbaycanlı ədəbiyyatşünas Hüqo yaradıcılığı ilə bağlı fransız dilində çıxışlar etmişdir. Onu da ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, Fransanın ən nüfuzlu mətbuat orqanlarında onun haqqında dərc olunmuş məqalələrdə professor Ə.Zeynalov məhz Hüqonun mütəxəssisi kimi təqdim olunmuşdu. Məsələn, 2007-ci il avqust ayının 11-də Fransanın "L'EST Republicain" qəzetində azərbaycanlı alim haqqında belə bir məqalə dərc olunmuşdu. "Viktor Hüqonun azərbaycanlı mütəxəssisi Tətbiiq Dilçilik Mərkəzində", 2013-cü il oktyabr ayının 6-da Parisdə fəaliyyət göstərən Viktor Hüqonun dostları cəmiyyətinin məcmuəsində də, 2014-cü il iyulun 24-də "L'EST Republicain" qəzetində də Ə.Zeynalov Hüqonun mütəxəssisi kimi təqdim olunmuşdu. Fransanın Franch-Konte regionun konseyi - vitse-prezident Pyer Feyzo "L'EST Republicain" qəzetinin redaksiyasına yazırdı: "22-si 07-ci ayda (2014) mən Regiona Konseydə xarici dil kimi bütün dünyanın fransız dili müəllimlərini qəbul etdim. Onların arasında Azərbaycandan gəlmiş cənab Zeynalov Hüqonun çoxlu əsərlərini tərcümə etmiş və Bözansonda dünyaya göz açmış müəllifin haqqında çoxlu kitablar yazmışdı." Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə latın qrafikasıyla nəşr olunmuş Hüqonun "Səfillər" romanının (2005) və Hüqonun "Seçilmiş əsərləri"nin (2010) ön sözləri professor Ə.Zeynalova məxsusdur.

Eyni zamanda Aleksandr Dümanın "Üç müşkətor" romanının ön sözü də professor Ə.Zeynalova və S.Vahabovaya məxsusdur.

Tədqiqatçı üç dəfə – 2012, 2014, 2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına namizəd olmuşdur. Maraqlı haldır ki, təqdim olunan əsərlərin hər biri müxtəlif ölkələrdə işıq üzü görmüşdür. Birinci kitab "İrəvan ziyalıları" Rusiyada (Sankt-Peterburq, rus dilində), ikincisi Azərbaycanda (Bakıda) nəşr olunmuş "Hüqo" monoqrafiyası, üçüncüsü isə ABŞ-da (Raleigh-İngilis dilində) çapdan çıxmış "İrəvan ziyalıları" kitabıdır. Onu da nəzərə çatdırmaq lazım gəlir ki, "Hüqo" monoqrafiyası təkcə fransız ədəbiyyatından deyil, ümumiyyətlə, dünya ədəbiyyatından Dövlət mükafatına təqdim olunmuş ilk əsər idi.

Professor Cəlil Nağıyev tədqiqatçının bu əsərindən bəhs edən "Hüqo haqqında fundamental tədqiqat" adlı məqaləsində yazır ki, Ə.Zeynalovun bu kitabına daxil edilən bütün bölmələr yeni məlumatlar və faktlarla zəngindir. Amma bu kitabda yer alan "Hüqo İslam dinini qəbul etmişdirmi?" ritorik sual başlığı ilə verilmiş bölmə isə həm gözlənilməzliyi, həm də dəyərliliyi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Fransız qaynaqları əsasında aparıldığı axtarılar nəticəsində Ə.Zeynalov əldə etdiyi təkzibolunmaz faktlarla sübut etməyə çalışmışdır ki, Hüqo İslam dinini qəbul etmişdir.

Tədqiqatçı göstərir ki, Hüqo 1859-cu ildə nəşr etdirdiyi "Əsrlərin əfsanəsi" adlı kitabının birinci cildində İslam dininə həsr etdiyi üç şeir diqqəti cəlb edir. "Hicrinin doqquz ili", "Məhəmməd", "Sidr ağacı". Monoqrafiyadan o da bəlli olur ki, Hüqonun bu əsərləri 1902-ci ildən, fransız ədəbinin anadan olmasından 100 il sonra heç bir yerdə çap olunmur. Çünki bu əsərlərin bir əsr çap olunmaması barədə yuxarı dairələrdə sərəncam verilməmişdi.

Ə.Zeynalov "Dünya ədəbiyyatını tədqiq etməyə ehtiyac varmı?" adlı məqaləsində yazır ki, 800-1000 səhifəlik Hüqo haqqında monoqrafiyalarında fransız alimləri Andre Beson, Maks Qallo, eləcə də hüqoşünas rus alimləri Poezdkov, Treskunov, Safronov fransız ədəbinin 15-20 misralıq türk-yunan müharibəsindən bəhs edən şeirlərindən ağızdolusu danışırlar, ancaq onun Məhəmməd peyğəmbərə həsr etdiyi 156 misralıq poemasının adını belə çəkmirlər. Poema əsasən Məhəmməd peyğəmbərin ömrünün son vaxtlarına həsr olunsada da, onun həyatı əslində bu əsərdə bəzi xırda detalları ilə öz əksini tapmışdı. Ə.Zeynalov fransız dilində nəşr olunmuş qaynaqlara, əldə etdiyi tutarlı faktlara əsaslanaraq belə qənaətə gəlmişdir ki, dahi fransız ədəbi Hüqo İslam dinini qəbul etmiş, hətta müsəlman adı da götürmüşdür. Tədqiqatçı fransız qaynağından əldə etdiyi bir faktı əsərdə belə təqdim edir: "Şairlərin ən parlağı" Hüqo müsəlman idi. Heç kəs bilmirdi ki, məşhur Hüqo müsəlman idi... Şübhəsiz ki, onun müsəlman olduğunu mediada demək olmurdu... Bu təkrarsız poemaların müəllifi Hüqo inam yolunu (cihad) təsdiq edərək bildirmişdir ki, "Allah təkdir, onun heç bir şeyi yoxdur. Məhəmməd onun elçisidir. 1881-ci il sentyabr ayının 6-da onun (şübhəsiz ki, Tanrı nəzərdə tutulur-Ə.Z.) göndərdiyi elçi Şeyx İbrahim döl Telemcen Əlcəzairli Parisdə onun otağında (Hüqonun otağında - Ə.Z.) olmuş və bunun nəticəsində fransız ədəbi Əbu Bəkr Hüqo adını qəbul etmişdir. Şeyx İbrahim Parisə Hüqonun yanına gələrək ona bir canamaz (sayyada - Ə.Z.) gətirmişdi. O, bir müsəlman kimi dünyasını dəyişmişdir."

Monoqrafiyada qeyd olunur ki, Hüqonun vəfatının ertəsi günü fransız katolik partiyasının orqanı olan "Xaç" qəzeti 1885-ci il may ayının 23-də yazmışdı: "Otuz ildən bəridir ki, o, dəlidir." Müəllifin fikrincə, otuz il əvvəl təxminən "Hicrinin doqquz ili" poemasının yazıldığı vaxta düşür. Monoqrafiyadan o da bəlli olur ki, Hüqo ömrünün son vaxtlarında bir gündə dəfələrlə "Qurani-Kərim"i "Əl-Fatihe" surəsindən "İhdinas siratəl müstəqim -Tanrı bizə doğru yol göstər" kəlamını deyib ağlayırmış.

Ə.Zeynalov çox böyük cəsarətlə qələmə aldığı "Hüqo İslam dinini qəbul etmişdirmi?" yazısını İngiltərənin paytaxtı Londonda nəşr olunan "Hüqonun Şərq baxışı" və Kanadanın Viktoriya şəhərində işıq üzü gören "Volter və Hüqonun Şərq baxışı" kitablarında oxuculara ingilis dilində təqdim etmişdir. Əlbəttə, çağdaş dövrmüzdə xristian dünyasının İslam ələminə qənim kəsildiyi bir vaxtda Şərq təəssübkeşliyi ilə yazılmış belə kitabları iki nəhəng xristian dövlətində nəşr etdirmək müəllifdən çox böyük şücaət və iradə tələb edir. Əsl azərbaycanlı, türk, Şərq oğlu olan professor Ə.Zeynalov bu ağılasığmaz, çətin işin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2017-ci ili "İslam həmrəyliyi ili" elan etmişdir. (10 yanvar, 2017-ci il tarixli sərəncam)". Fikrimcə, Ə.Zeynalovun İngiltərə və Kanadada nəşr olunmuş bu kitablarını İslam həmrəyliyinə bir xətti hesab etmək olar. Müəyyən qədər ingilis dilini bildiyini və başa düşdüyünü üçün müəllifin xaricdə nəşr olunmuş bu kitablarına dönə-dönə qayıtmalı olaram.

Ə.Zeynalovun elmdə əsas xidmətlərindən biri də XIX əsr görkəmli fransız yazıçısı və diplomatı Artur Jozef döl Qobinonun "Şamaxı rəqqasəsi" əsərini Fransadan tapıb Azərbaycana gətirməsidir. O, bu möhtəşəm əsər haqqında "Ədəbiyyat qəzeti"nin 03 oktyabr 2015-ci il tarixli sayında və "Azərbaycanda xarici dillər" jurnalında (2015, №3) geniş məqalə ilə çıxış etdi. "Şamaxı rəqqasəsi" əsərində hadisələr Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi və dilbər guşələrindən biri olan Şamaxıda baş verir. Bu günədək tanış olduğumuz heç bir əcnəbi yazıcının əsərində Azərbaycanın həyatı, adət-ənənəsi, musiqisi bu qədər təbiiyyətlə və incəliyi ilə öz əksini tapmamışdı.

Əsgər Zeynalovun ali məktəblər üçün "Fransız dili" dərsliyinin (şərikli) müəllifidir. Onun yaradıcılığının mühüm bir qolu publisistikadır. Tədqiqatçı deportasiya, 20 Yanvar, Xocalı

faciəsi, Qarabağ döyüşləri, yer-yurd həsrətilə bağlı bir çox məqalələrin müəllifidir. Yəni respublikanın həyatında baş verən heç bir hadisəyə biganə qalmayıbdır.

Tədqiqatçının publisistikasından söhbət açarkən ilk növbədə onun məşhur "İrəvan ziyalıları" kitabı yada düşür. On beş illik ağır zəhmətdən sonra o, belə bir möhtəşəm elmi-publisistik əsəri başa götürüb. İrəvanın 150-200 illik ziyalı nəsillərini üzə çıxarmışdır. Əsgər Zeynalov İrəvana torpaq kimi yox, Vətən kimi baxmışdır. Bu əsərdə sevgi ilə həsrət, kədər bir vəhdət təşkil edir. Ən qüvvətli əsərlər də məhz bu cür yaranır.

Bizcə, bu yerdə professor Səməd Seyidovun da kitabla bağlı bir fikrini yada salmaq yerinə düşər: "Avropaya gedib erməni nümayəndələri ilə görüşəndə onlar bir sözü tez-tez təkrarlayırlar. Siz azərbaycanlılar deyirsiniz ki, İrəvan əhalisinin əksəriyyətini azərbaycanlılar təşkil etmiş, bura azərbaycanlıların şəhəridir. Elə isə bu şəhər nə üçün bir tanınmış alim, ziyalı yetirməmişdir. Əsgər müəllim "İrəvan ziyalıları" kitabı ilə sübut etmişdir ki, Azərbaycanın böyük ziyalılarının əksəriyyəti İrəvandan çıxmışdır. Bəli, "İrəvan ziyalıları" kitabı bizim ideoloji əleyhdarlarımıza ən layiqli cavablardan biridir".

Ə.Zeynalov "İrəvan ziyalıları" kitabını 2011-ci ildə Sankt-Peterburqda, 2013-cü ildə isə Moskvada rus dilində çap etdirməyə nail oldu. Rusiya Şərqşünaslıq Universitetinin şöbə müdiri, professor Rudolf Ivanov bu kitabla yazdığı geniş ön sözüdə görkəmli dövlət və elm xadimi Əziz Əliyevin həyat və fəaliyyətindən geniş bəhs edir: "1929-cu ildə 32 yaşı yenicə tamam olmuş Əziz Əliyev səhiyyə nazirinin müavini, 1932-ci ildə isə Azərbaycan Tibb İnstitutunun rektoru vəzifəsinə təyin edilir. Əziz Əliyev 1935-ci ildə namizədlik, iki ildən sonra isə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir. Tezliklə Əziz Əliyevi Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin üzvü, 1941-ci ildə Azərbaycan KP-nın katibi seçilir. 1942-ci ilin sentyabrında MK onu Dağıstana birinci katib göndərir. Onun təşkilatçılıq qabiliyyəti tam mənası ilə aşkarlanır. Ə.Əliyev həmin vaxt orada yaşayan insanları xam torpaqlara məcburi köçürülmədən xilas edir".

R.İvanov Ə.Zeynalovun ön sözə görə təşəkkür məktubuna cavab olaraq yazmışdır: "Əziz Əsgər! Siz təşəkkürsüz möhtəşəm bir kitab yazmışınız. Çox əhəmiyyətli kitabınıza görə sağ olun". Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdim ki, bu əsər 2012-ci ildə Dövlət mükafatına təqdim olunarkən mən "İrəvan ziyalıları" kitabı haqqında düşüncələr" adlı geniş məqalə ilə mətbuatda çıxış etmişəm ("Respublika" qəzeti, 18 may, 2012-ci il).

Ədəbiyyatşünas alimin "Hara gedir bu qatar?" əsərini Azərbaycan publisistikasının ən yaxşı nümunələrindən biri hesab etmək olar.

Ə.Zeynalovun beynəlxalq konfrans, qurultay və tədbirlərdəki iştirak və çıxışlarını ayrıca qeyd etmək lazım gəlir. O, 2000-ci ildə AMEA-nın Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş konfransda əsas məruzəçilərdən biri olmuş, 2001-ci ildə İrəvanda UNESCO-nun xətti ilə keçirilən "Cənubi Qafqazda təhsil problemi" Beynəlxalq konfransın iştirakçısı, 2005-ci ildə Bakıda keçirilən konfransın bölmə sədri, 2007-ci ildə Almaniyanın Köln şəhərində keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının Konqresinin IX qurulayında nümayəndə kimi iştirak etmiş, 2007, 2014, 2015-ci illərdə Fransada təkmilləşmədə olmuş, bir sıra tədbirlərdə çıxışlar etmiş, 2009-cu ildə Türkiyənin Qazi Universitetində keçirilən konfransda bölmə sədri olmuş və geniş məruzə ilə çıxış etmişdir. Ə.Zeynalovun yaradıcılığını bir sıra Azərbaycan alimləri ilə yanaşı dünya şöhrətli rus və fransız alimləri B. Starkov, R.İvanov, Jan Banke Qrammon, Arno Laster yüksək qiymətləndirmişlər.

Ə.Zeynalov dissertantlara elmi rəhbərlik etməklə yanaşı, neçə-neçə dissertant-doktorantə opponent olmuşdur. Bir daha qeyd etmək lazım gəlir ki, Ə.Zeynalovun həm əsərləri xarici ölkələrdə nəşr olunur, həm özü xaricdə məruzə və çıxışlar edir, həm də əcnəbi alimlər onun yaradıcılığı haqqında öz ölkələrində məqalələr yazaraq onu yüksək səviyyədə dəyərləndirirlər. Bu, tək-tək tədqiqatçılara nəşib olan bir qismətdir.

Zəhmətkeş tədqiqatçı, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmış alim, filologiya elmləri doktoru, professor Əsgər Məmməd oğlu Zeynalov (AMEA-nın Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Humanitar elmlər bölməsi"nin "Ədəbiyyatşünaslıq" ixtisası üzrə müxbir üzv seçilməyə təmmilə layiqdir.

Nizami CƏFƏROV,
AMEA-nın müxbir üzvü, professor